

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN MEMARLIQ VƏ İNŞAAT UNİVERSİTETİ**

Əlyazmalar hüququnda

TELMAN NƏCƏF oğlu KƏRİMLİ

**AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN
TARİXİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ**

İxtisas: 6401.01 - *«Memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi, abidələrin bərpası və
rekonstruksiyası»*

**Memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A F T O R E F E R A T I

BAKİ – 2017

Dissertasiya işi Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Memarlıq konstruksiyaları və abidələrin bərpası” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Beynəlxalq Mühəndislər Akademiyasının və Şərqi ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının akademiki, Azərbaycanın əməkdar memarı, memarlıq doktoru, professor

Gülçöhrə Hüseyn qızı Məmmədova

Rəsmi opponentlər:

- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun “Memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi” şöbəsinin müdiri, memarlıq doktoru, professor

Rayihə Barxudar qızı Əmənzadə

- “Paşabank” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, Layihə meneceri, memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rizvan Mustafa oğlu Bayramov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan İnşaat və Memarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu

Müdafiə “24” may 2017-ci il tarixində saat 11:00 Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.041 Dissertasiya Şurasının memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təşkil olunmuş iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1073, Bakı şəhəri, A.Sultanova küç., 11, AZMİU, korpus 1.

Dissertasiya işi ilə AzMİU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ 21 ” aprel 2017-ci il tarixində göndərilmişdir.

FD. 02.041 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
Memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

S.Ə.Axundova

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Azərbaycan Respublikası ərazisində 6000-dən çox daşınmaz tarix və mədəniyyət abidəsi qeydiyyatda alınmışdır. Onların tədqiqi, qorunması və istifadəsi müasir şəraitdə qarşıda duran ən vacib problemlərdəndir. Hələ X-XI əsrlərdə ərəb tarixçiləri və coğrafiyaçıların, habelə sonrakı dövrlərdə əraziyə gəlmiş səyahətçilərin Azərbaycanda yerləşən dəyərli tikililər haqqında yazıları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan memarlığı, müasir Azərbaycan ərazisində yerləşən dəyərli tikililər haqqında alimlərin, səyyahların fikirləri, yazıları və əsərləri sonrakı dövrlərdə həmin tikililərin mütəxəssislər tərəfindən elmi cəhətdən araşdırılmasında, öyrənilməsində mühüm rol oynadı.

Mövzunun aktuallığı və sualın qoyuluşu. Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən tarix və mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsinə XIX əsrdən başlanılmışdır. Bu işlər əsasən xarici mütəxəssislər tərəfindən aparılırdı. XX əsrin 20-ci illərindən sonra xarici mütəxəssislərlə yanaşı yerli mütəxəssislərin iştirakı ilə abidələrdə geniş arxeoloji və elmi-tədqiqat işlərinə başlandı. 1920-ci illərdən etibarən aparılmış işlərə dair İ.Əzimbəyovun, V.Sisoyevin, R.Əfəndiyevin, A.Ələkbərovun, İ.Cəfərzadənin, İ.Meşşaninovun, Y.Paxomovun, İ.Qummelin, V.Leviatovun, S.Qaziyevin, İ.Şəblikinin, K.Əhmədovun, M.Şəriflinin və S.Aşurbəylinin əsərləri böyük dəyərə malik idi. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Memarlıq və İncəsənət İnstitutu tərəfindən çap olunmuş “Azərbaycan memarlıq abidələrinin bərpası məsələləri” adlı məqalələr toplusunda 1950-1960-cı illərdə abidələrdə aparılan bərpa-konservasiya işləri haqqında geniş məlumat verilir. 1963-cü ildə çapdan çıxan M.Useynov, L.Bretanitski, Ə.Salamzadənin “Azərbaycan memarlığının tarixi” (“История архитектуры Азербайджана”) kitabında müxtəlif dövrlərdəki ölkəmizin memarlıq sənətinin inkişaf xüsusiyyətləri xarakterizə edilmiş, abidələrin tarixi və memarlığı, həmçinin, orta əsr memar və ustalarını xronoloji ardıcılıqla xarakterizə edən məlumatlar verilmişdir. İ.Şəblikinin “Nizami dövrü Azərbaycan memarlığı” (“Памятники Азербайджанского зодчества эпохи Низами”), Ə.Salamzadənin “Azərbaycan memarlığı XVI-XIX əsr” (“Архитектура Азербайджана XVI-XIX вв”), “Əcəmi Əbubəkr oğlu və Naxçıvan Memarlıq Abidələri”, K.Məmmədzadənin “Azərbaycanda İnşaat sənəti” (“Строительное искусство Азербайджана”), Ə.Salamzadə və K.Məmmədzadənin “Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri”, C.Qiyasinin “Nizami dövrü memarlıq abidələri”, Ş.Fətullayevin “Bakıda şəhərsalma” (“Градостроительство Баку”), “Bakının memarlıq

ensiklopediyası” (“Архитектурная Энциклопедия Баку”), “XIX əsr-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanca şəhərsalma və memarlıq” (“Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-начала XX века”), “Abşeron memarlığı” (“Зодчество Абшерона”) və s. digər əsərlərdə respublika ərazisindəki tarixi-memarlıq irsinin tarixi və memarlıq xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar verilir. Azərbaycan ərazisində yerləşən Alban abidələrinin tarixinin və memarlığının öyrənilməsi və araşdırılmasında yazılı mənbələrdə M. Kalankatlinin “Alban tarixi” və K.Gəncəlinin “Tarix” əsərlərini, həmçinin R.Vahidovun, R.Göyüşovun, A. Qaraəhmədovanın və başqa arxeoloqların əsərlərini, memar alimlərin Qafqaz Albaniyasının memarlıq tarixinə həsr olunmuş elmi əsərləri arasında D.Axundovun 1986-cı ildə çap olunan “Azərbaycanın qədim və ilk-orta əsrlər memarlığı” (“Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана”) monoqrafiyasını, G.Məmmədovanın “Qafqaz Albaniyasının dini memarlığı” (“Культовое зодчество Кавказкой Албании”) və “Qafqaz Albaniyası memarlığı” (“Зодчество Кавказкого Албании”) kitablarını da qeyd etmək lazımdır. M.Nemətin 6 cildlik “Azərbaycanın epigrafiq abidələrinin toplusu” (“Корпус эпиграфических памятников Азербайджана”) kitabında Azərbaycan ərazisində yerləşən epigrafiq yazıların oxunması və tərcüməsi verilmişdir. 2013-cü ildə çapdan çıxan 5 cildlik “Azərbaycan memarlığı” kitablarında Azərbaycanın müxtəlif dövrlərdəki memarlıq tarixi haqqında məlumatlar verilmişdir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, respublika ərazisində yerləşən 1100-dən çox daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrində müxtəlif dövrlərdə elmi-tədqiqat, bir çoxlarında isə bərpa-konservasiya işləri aparılmışdır. Lakin ayrı-ayrı abidələr üzrə aparılan işlər haqqında müfəssəl məlumatlar çox azdır. Abidələrdə aparılan işlər haqqında arxiv sənədlərinin azlığı və ya olmaması həmin abidələrdə müasir dövrdə tədqiqat işlərinin, həmçinin bərpa işlərinin aparılmasında müəyyən çətinliklər yaradır. Abidələrin tarixi, həmçinin onlarda aparılan işlər haqqında məlumatlar müasir şəraitdə tərtib olunan abidələrin pasportlarında da göstərilidiyindən, həmin məlumatların əldə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif 1993-cü ildən abidələrin qorunması sahəsində çalışır. O, bu dövr ərzində bir çox mühüm memarlıq və tarixi əhəmiyyətə malik abidələrin elmi tədqiqində və bərpasında yaxından iştirak etmişdir. Bu abidələrə Bakı şəhəri, Suraxanı rayonundakı “Atəşgah” məbədinə, Quba rayonunun Rustov və Xınalıq kəndlərindəki məscidləri, Gəncə şəhərindəki “Şah Abbas” və “Uğurlu xan” karvansaralarını,

Lənkəran şəhərindəki “MİRƏHMƏD xanın evi”ni, Bərdə rayonundakı “Allah-Allah” türbəsinə, həmçinin Şəki şəhərindəki “Aşağı Karvansara”nı, “Şəki xanovların evi”ni, Qala divarlarını və s. göstərmək olar. Hal-hazırda respublika ərazisində 1000-dən çox abidədə bərpa-konservasiya işlərinin aparılmasına ehtiyac duyulur.

Tarixi-memarlıq abidələrində aparılan bərpa-konservasiya işləri haqqında dolğun məlumatın əldə olunması, müasir dövrdə tədqiqat və bərpa işlərinin daha da təkmilləşdirilməsi, həmçinin abidələrin hal-hazırkı vəziyyətini və onlarda bərpa-konservasiya işlərinin aparılmasının vacibliyini nəzərə alsaq, “Azərbaycanda bərpa-konservasiya işlərinin tarixi və perspektivləri” mövzusunda dissertasiya işi çox aktualdır.

Dissertasiyanın əsas məqsədi.

- Azərbaycan tarixi-memarlıq irsin qorunmasına elmi-baxışın yaranmasını, həmçinin onun mərhələlərini müəyyən etmək;
- Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə tarixi-memarlıq irsin qorunmasında yeni tendensiyaları tədqiq etmək;
- hal-hazırkı dövrə kimi respublika ərazisində yerləşən abidələrdə aparılan tədqiqat, bərpa-konservasiya işlərinin əsas mərhələlərini müəyyən etmək;
- həmin mərhələlər üzrə aparılan əsas tədqiqat, bərpa-konservasiya işlərinin xülasəsini vermək və onların analizini aparmaq;
- abidələrin qorunması işində müasir beynəlxalq təcrübənin əsas prinsiplərini tədqiq etmək;
- Azərbaycanda bərpa-konservasiya işlərinin beynəlxalq standartlara uyğun qurulması istiqamətində tövsiyələr hazırlamaq;
- Respublika ərazisindəki bir sıra əhəmiyyətli abidələrin bərpası və istifadəsi ilə bağlı təkliflər vermək.

Dissertasiyanın tədqiqat obyekti. Müasir Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrini əhatə edir.

Tədqiqatın mövzusu. Müasir Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələri üzrə bərpa-konservasiya işlərinin tarixini və perspektivlərini müəyyən etməkdir.

İşin metodikası.

- Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının arxivlərində toplanmış faktiki materialların və hesabatların tədqiq edilməsi və məlumatların ümumiləşdirilməsi;
- Müxtəlif dillərdə olan arxiv materiallarından, tarixi mənbələrdən və elmi ədəbiyyatlardan məlumatların toplanması;
- Abidələrin tədqiqı, bərpası və konservasiyası üzrə işlərin analizi;

- Dissertasiya işində analizi aparılan bəzi abidələr üzrə natura tədqiqat və fiksasiya işlərinin aparılması;
- Abidələrin tədqiqi, bərpa, konservasiyası və istifadəsi üzrə son illərdə hazırlanmış layihələrin analizi.

Dissertasiyanın elmi-təcrübi yeniliyi. Müasir Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən tarixi-memarlıq abidələri haqqında çoxlu sayda kitabların, elmi məqalələrin, monoqrafiyaların çap olunmasına baxmayaraq, aparılan bərpa və konservasiya işlərinin tarixi və perspektivləri mövzusunda heç bir tədqiqat işi aparılmamışdır. İlk dəfə olaraq tarixi-memarlıq irsin qorunmasına elmi baxışın formalaşmasının mərhələləri, həcminə və xarakteristikasına uyğun olaraq mərhələlər üzrə bərpa-konservasiya işlərinin tarixi, həmçinin bərpa-konservasiya işləri üzrə layihə müəllifləri haqqında məlumatlar araşdırılır. Abidələrin mövcud texniki vəziyyəti, həmçinin istifadəsinin vacibliyi nəzərə alınaraq, bir neçə abidənin bərpa-konservasiyası və istifadəsi, eləcə də tarixi-memarlıq irsin qorunması işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər və tövsiyələr də dissertasiya işində öz əksini tapmışdır.

Aprobasiya. Dissertasiyada toxunulan ayrı-ayrı məsələləri əks etdirən məqalələr və məruzələr Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin elmi əsərlərində, Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının toplularında, Qobustan - sənət toplusu jurnalında, həmçinin xarici ölkələrdə nəşr olunan (МАРХИ, журнал АМІТ, Архитектура и современные информационные технологии; Кыргызско-Российский Славянский Университет. Факультет Архитектуры, Дизайна и Строительства. Архитектура, Дизайн и строительство в горных условиях; Известия. Казанского Государственного Архитектурно-Строительного Университета) jurnallarda göstərilmişdir.

İşin strukturu və həcmi. Təqdim olunan dissertasiya işi giriş hissəsindən, üç fəsildən, fəsilər üzrə nəticələrdən və ümumi nəticələrdən, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyatlar siyahısından və illüstrasiyalardan ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

“Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin qorunmasına müasir elmi-baxışın formalaşması” adlı I fəsildə Avropa ölkələrində, eləcə də Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, onun elmi-cəhətdən öyrənilməsi və qorunması məqsədilə atılan addımlar, bərpa

prinsiplərinin formalaşması, Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin qorunmasına elmi-baxışın formalaşmasının mərhələləri tədqiq edilir.

1.1. Müasir bərpaın prinsiplərinin formalaşması. Tarixi-memarlıq irsin qorunmasına ilk olaraq Avropa ölkələri olan Fransa, İngiltərə, Almaniya, İtaliya və Rusiyada başlanılmışdır. Lakin bu ölkələrdə abidələrin qorunmasına yanaşmalar fərqli olduğundan və ümumi prinsip olmadığından, aparılan bərpa işləri nəticəsində abidələrin ilkin görkəmi itirilirdi. İlk dəfə Fransada 1793-cü ildə Konvent abidələrin dağılmasına qadağa qoyan dekret dərc edərək, abidələr üzrə xüsusi komissiya yaratdı. O dövrlərdə bərpa işləri əsasən Ejen Emmanuel Violle-le-Dükun ideyaları əsasında formalaşan “üslub bərpası” əsasında aparılırdı. Aparılan bərpa işləri zamanı abidələrin ilkin görkəmi itirildiyindən XIX əsrin sonlarında bu prinsipə qarşı narazılıqlar çoxaldı. XX əsrin əvvəllərində meydana gələn “arxeoloji bərpa” prinsipi tədqiqat işlərinə əsaslanırdı. Bu prinsiplə ilk bərpa 1893-1911-ci illərdə İtalyan incəsənət tarixçisi Luka Beltrami tərəfindən Milandakı Sforza qəsridə, Rusiyada isə 1902-1908-ci illərdə memar, arxeoloq P.P.Pokrişkin tərəfindən Novqoroddakı Spas kilsəsində aparılmışdır. 1933-cü ildə Dünya memarlar Birliyinin Konqresində görkəmli memar Le Kobuzye tərəfindən hazırlanan şərtnamə qəbul edildi. 1964-cü ildə Venesiya konqresində isə keçmişdə qəbul olunan şərtnaməyə lazımi əlavələr edilmişdir. “Arxeoloji bərpa”nın təkzibolunmaz əsas prinsipləri tarixi abidələr üzrə mütəxəssislərin 1964-cü ildə Venesiyada keçirilmiş II Beynəlxalq konqresin qərarları ilə təsdiqləndi.

1.2. Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin qorunmasına elmi-baxışın formalaşmasının mərhələləri. Bu sahədə elmi-baxışın formalaşması Azərbaycanın tanınmış memarı Z.Əhmədbəyovun XX əsrin əvvəllərində Ö.Abuyevlə birlikdə “Müsəlman irsinin abidələrinin sevənləri və qoruyucuları Cəmiyyəti”ni (sonralar “Müsəlman Arxeoloji Cəmiyyəti”) yaratması ilə başladı. Ö.Abuyevin və bir sıra digər azərbaycanlı ziyalıların səyi nəticəsində 22 dekabr 1917-ci il tarixində “Şirvanşahlar Saray Kompleksi” “Müsəlman Arxeoloji Cəmiyyəti”nin idarəsinə verildi. 1918-ci ildə erməni təcavüzü nəticəsində dağıdılmış Şamaxı şəhərini müasir şəhərsalma metodlarına uyğun bərpa etmək məqsədilə Z.Əhmədbəyov 1919-cu il fevral ayının 7-də “Yeni Şirvan” Cəmiyyətini yaradır.

XIX əsrin son onilliklərində və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda sənayenin, müasir ictimai-siyasi əlaqələrin inkişafı və milli şüurun oyanması nəticəsində tariximizə, mədəni irsimizə, o cümlədən tarixi-memarlıq abidələrimizə diqqət artmış və mütərəqqi ziyalı təbəqələrində tarixi-memarlıq irsin qorunmasının vacibliyi fikirləri yaranaraq inkişaf

etmişdir. Yaranan yeni cəmiyyətlər bu ideya ətrafında tərəfdaşları toplayaraq konkret fəaliyyətə başlamışlar.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının 24 may 1920-ci il tarixli Kollegiya Qərarına əsasən “Abidələrin mühafizəsi” yarımşöbəsinin yaradılması Azərbaycanda abidələrin dövlət səviyyəsində qorunmasına yönəldilmiş ilk böyük addım oldu. 1920-ci ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyi, 1923-cü ildə “Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyəti” yaradıldı. Elə həmin ildə tarix-etnoqrafiya bölməsi üzvlərinin təşəbbüsü ilə sonralar (1927-ci ildə) “Azərbaycan asari-ətiqələri, incəsənət və təbiət abidələrinin mühafizəsi komitəsi” (Azkomstaris) adlandırılmış Arxeologiya Komitəsi təşkil olundu. 1929-cu ildə Azərbaycan MİK yanında “Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu”, 1936-cı ildə SSRİ EA Azərbaycan filialının tərkibində “Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu”, 1945-ci ildə isə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında “Memarlıq və İncəsənət İnstitutu” yaradılmışdır. Həmin illərdə Azərbaycanın qədim tarixi-memarlıq irsinin öyrənilməsi məqsədilə elmi-ekspedisiyalar təşkil olunurdu. Artıq abidələr təkcə yazılı qaynaqlar əsasında deyil, həm də elmi və arxeoloji tədqiqat işlərinin nəticələrinə əsasən tədqiq olunurdu.

1920-ci ildə Azərbaycan SSR-nin yaranmasından sonra dövlət tərəfindən tarixi-memarlıq irsin qorunması və öyrənilməsinin vacibliyi nəzərə alınaraq müvafiq dövlət təşkilatlarının yaranması, xarici mütəxəssislərin bu işə cəlb olunması bu sahədə milli kadrların yetişməsinə kömək etdi. Yaradılmış təşkilatlar tərəfindən respublika ərazisində tarixi-memarlıq dəyərə malik tikililərin aşkar olunması, tədqiq olunması və qorunması işlərinə başlandı.

1952-ci ildə “Xüsusi Elmi-Bərpa İstehsalat Emalatxanası” yarandıqdan sonra tarixi-memarlıq irsin elmi-cəhətdən öyrənilməsi, kompleks şəkildə bərpası üçün yeni mərhələ başlandı. Bu işlərin əsasını isə düzgün metodika ilə aparılmış elmi – tədqiqat işləri təşkil edirdi. Respublikada bərpa işlərinin yeniliyi, bu sahədə təcrübəli memar və bərpaçı sənətkarların çatışmaması, abidələrin qəza vəziyyətində olması, zəruri material və maddi bazanın olmaması kimi çətinliklər ilk dövrlərdə emalatxananın fəaliyyətində bir sıra çətinliklər yaradırdı. Bu məqsədlə ilkin olaraq emalatxanada tədqiqat və bərpa işləri ilə məşğul olan iki şöbə yaradıldı.

1952-ci ildən Azərbaycanın müstəqilliyi dövrünə kimi, 1991-ci ilə qədər olan dövrdə abidələrdə yalnız arxeoloji və elmi-tədqiqat işləri deyil, həmçinin elmi əsaslarla bərpa işləri də aparılırdı. Bu dövrdə tədqiqat işləri ilə məşğul olan tarixçilər, memarlar, mühəndislərlə yanaşı, bərpa işlərini

yerinə yetirmək üçün inşaatçılar, sənətkarlar nəsli yetişdi. Tarixi-memarlıq dəyərə malik olan tikililər Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin müvafiq Qərarları ilə dövlət mühafizəsinə götürüldü.

1.3. Müstəqillik dövründə tarixi-memarlıq irsin qorunmasının yeni mərhələsi. Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə ilk olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında “Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi”, Komitənin sistemində “Abidələrin bərpası Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu” yaradıldı. 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” və “Mədəniyyət haqqında” Qanunları qəbul olundu. 2000-ci ildə “Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi” ləğv edilərək bütün səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə verildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 30 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2006-cı il tarixli 393 nömrəli Fərmanı ilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi haqqında Əsasnamə təsdiq edildi, İnstitut Nazirliyin strukturuna daxil edildi və əsasnaməsində dəyişiklik edilərək “Azərbayca” Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu adını aldı.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 nömrəli Qərarı ilə Azərbaycan Respublikası ərazisində Dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə bölgüsü təsdiq olunmuşdur. 2013-cü ilin 27 dekabr tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən “Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə” Dövlət Proqramı təsdiq olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamları ilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti, “Atəşgah məbədi” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu, “Yanar dağ” dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruğu, “Çıraqqala” Tarix-Memarlıq Qoruğu, “Şabran şəhəri” tarixi qoruğu, “Xınalıq” Dövlət tarix-memarlıq və etnoqrafiya qoruğu və “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruqları yaradılmışdır. Azərbaycan YUNESKO, İCCROM, İSESKO, İCOMOC kimi beynəlxalq təşkilatların üzvü olmuşdur. 2000-ci ildə “İçərişəhər” DTMQ (Qız qalası, Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi ilə birlikdə), 2007-ci ildə isə “Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğu” YUNESKO-nun Dünya İrsi Siyahısına

salınmışdır. Hazırda Şəkinin tarixi hissəsinin Dünya Mədəni İrs siyahısına salınması üzrə işlər aparılır.

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik qazanması tarixi-memarlıq irsin qorunmasına yeni mərhələ açdı. Milli oyanışın yaranması, Azərbaycanın bu sahələr üzrə beynəlxalq təşkilatlara üzv olması, bu sahədə daha təcrübəli ölkələrlə əməkdaşlığı tarixi-memarlıq irsin qorunmasına yeni yanaşmalar gətirdi. Ölkə rəhbərliyinin müvafiq Sərəncamları ilə yeni qoruqların yaradılması, bu sahə üzrə işlərin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Dövlət Proqramının qəbul olunması, Azərbaycanın dəyərli abidələrindən ikisinin YUNESKO-nun dünya Mədəni İrs siyahısına daxil edilməsi bu işlərin məntiqi davamıdır.

Azərbaycanda bərpa-konservasiya işlərinin tarixi adlanan II fəslində Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin bərpa-konservasiyası üzrə işlər həcminə və xarakteristikasına uyğun olaraq dörd tarixi dövrdə tədqiq olunur.

1920-ci ilə kimi aparılmış bərpa-konservasiya işləri. Bu dövrdə respublikamızda abidələrdə tələb olunan səviyyədə tədqiqat, bərpa-konservasiya işləri aparılmamış, yalnız XIX əsrin ikinci yarısından etibarən xarici mütəxəssislərin iştirakı ilə kəşfiyyat xarakterli arxeoloji tədqiqat işləri, habelə tarixi-memarlıq dəyərə malik tikililərdə təmir-yenidənqurma işləri aparılmışdır. Arxeoloji tədqiqat işləri əsasən Naxçıvanda, Bərdə şəhəri xarabalıqlarında, Xaraba-Gilanda, Qəbələdə və s. aparılmışdır. Tarixi-memarlıq dəyərə malik abidələrimizdən olan Şamaxıdakı “Cümə” məscidində əsrin əvvəllərində Z.Əhmədbəyov və Y.Ploşko tərəfindən bərpa-yenidənqurma işləri aparılmışdır. Həmin dövrlərdə diqqətin az olması və elmi-baxışın zəif olması səbəbindən tarixi-memalığ dəyərə malik tikililərdəki işlər elmi tədqiqatlara əsaslandırılmadan aparılırdı.

1920-1952-ci illərdə aparılmış bərpa-konservasiya işləri. Bu illəri abidələrin qorunmasında, bərpa-konservasiyasında mühüm dönüş illəri hesab etmək olar. “Abidələrin mühafizəsi” yarımşöbəsi yaradıldıqdan sonra ilk növbədə abidə kimi qorunması vacib olan tikililərdə elmi və lazım gəldikdə arxeoloji tədqiqat işləri aparıldı, onların dayanıqlığının təmin olunması üçün ilkin tədbirlər (abadlıq, təmir, qismən konservasiya) həyata keçirildi. İlk belə işlər Bakıda “Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi”ndə, “Atəşgah” məbəidində, Qız qalasında, Abşeron qəsrlərində aparıldı. Bu illərdə Azərbaycan memarlığının mühüm hissəsi olan Qafqaz Albaniyası dövrünə aid olan abidələr də tədqiq olundu. 1939-cu ildə aşkar olunan Qax rayonunun Ləkit kəndindəki dairəvi məbəd qəza vəziyyətində olduğundan tədqiqat işləri ilə paralel olaraq məbəddə bərpa-konservasiya işləri də

aparıldı. Azərbaycanın tarixi-memarlıq irsində mühüm yeri olan Qobustanda 40-cı illərdən başlayaraq qayaüstü rəsmlərin öyrənilməsinə başlanılmışdır. Qobustanın ilk tədqiqatçısı İ.M.Cəfərzadə olmuşdur.

1920-ci ildən başlayaraq respublika ərazisində tarixi-memarlıq dəyərə malik tikililərdə xarici mütəxəssislərin köməyi ilə elmi və arxeoloji tədqiqat işləri əsas yer tuturdu. Mühüm tarixi-memarlıq dəyərə malik olan abidələrin əksəriyyəti həmin dövrlərdə tədqiq olundu. Tədqiq olunmuş abidələrin əksəriyyəti qəza vəziyyətində idi. Bir neçə abidədə müvəqqəti möhkəmləndirmə, təmir, konservasiya işləri aparılsa da, onların tam bərpa olunması ilə bağlı heç bir iş aparılmırdı. Bu həm respublikada mütəxəssislərin azlığı, həm də bu sahə üzrə maddi-texniki bazanın olmaması ilə bağlı idi.

1952-1991-ci illərdə aparılmış bərpa-konservasiya işləri. Bu illərdə bərpa işlərinin elmi əsaslarla, kompleks şəkildə aparılmasının əsası qoyuldu. Həmin illərdə “Xüsusi Elmi-Bərpa İstehsalat Emalatxanası”nın yaradılması işin başlanğıcı idi. İlk olaraq 100-ə qədər abidədə, o cümlədən Bakıda “Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi”ndə, həmçinin Naxçıvanda “Möminə Xatun”, “Yusif Kuseyir oğlu” və “Qarabağlar” türbələrində, Mərdəkandakı Düzbucaqlı və Dairəvi qəsrlərdə, Ramana qəsridə, Şəkidə Xan sarayında, Bərdə türbəsində, Mərzədə Diri Baba türbəsində və s. tədqiq olunmuş digər əhəmiyyətli abidələrdə bərpa işlərinin aparılması nəzərdə tutuldu. Bu abidələrdən hansında əvvəldən dəqiq tədqiqat işləri aparılmışsa, onların əsasında bərpa layihələri hazırlanırdı. Lazım gəlsə, tədqiqat işləri yenidən davam etdirilirdi. Əvvəlki illərdə aparılmış ölçü işlərindən fərqli olaraq, indiki ölçü işləri bərpa işlərinin aparılması məqsədilə aparıldığından, daha dəqiqlik tələb edirdi. 1952-1991-ci illərdə respublika ərazisində yerləşən 850-dən çox abidədə elmi-tədqiqat, layihələndirmə işləri, onların bir qisminə bərpa, konservasiya və yenidənqurma işləri aparılmışdır.

Bu dövrün ilk illərində aparılan işlərin çoxunu abidələrin qorunması baxımından yüksək dəyərləndirsək də, bərpa işlərinin ümumi səviyyəsi yüksək deyildi. Ən böyük problem bərpa işləri üzrə milli kadr çatışmamazlığı, həmçinin tədqiqat və bərpa işlərinin tələb olunan səviyyədə aparılması üçün maddi-texniki bazanın zəif olması idi. Bu səbəbdən də abidələrin həmin dövrlərdə bərpası yox, konservasiyası daha məqsəduyğun olardı. Bərpa işləri zamanı ənənəvi inşaat materiallarının az olması da çətinliklər yaradırdı. Bu məqsədlə bəzi yerli materialların istehsalı üçün emalatxanalar yaradıldı. 1970-80-ci illərdə milli kadrların

çoxalması, bərpa işlərində müəyyən təcrübənin əldə olunması tədqiqat və bərpa işlərinin səviyyəsinin qalxmasına kömək etdi.

1991-ci ildən müasir dövrə kimi aparılmış bərpa-konservasiya işləri. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası işlərində əsasən 2000-ci ildən sonra canlanma yarandı. Azərbaycan Respublikası ilə Dünya Bankı arasında bağlanmış kredit müqaviləsinə əsasən 2000-2006-cı illərdə Bakı şəhərindəki “Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi”nə daxil olan Saray binasının ikinci mərtəbəsində və Divanxanada, Şəki şəhərində yerləşən “Şəki Xan Sarayı”nda, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Naxçıvan şəhərindəki “Möminə Xatun” türbəsində və Qarabağlar kəndindəki “Qudi Xatun” türbəsində və 2 minarədə bərpa, konservasiya, rekonstruksiya işləri yerinə yetirildi. Bu işlərin yerinə yetirilməsində yerli mütəxəssislərlə yanaşı daha böyük təcrübəyə malik olan xarici ölkələrdən olan mütəxəssislər də iştirak etdi.

2006-cı ildən etibarən bərpa-konservasiya işlərinin aparılmasında yeni dövr başlandı. Bu işlərə ayrılan vəsait ilbəlil çoxaldıldı, abidələrin qorunması işinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə müvafiq Sərəncamlar və Fərmanlar verildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə” Dövlət Proqramının təsdiq olunması haqqında 27 dekabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı bu işlərin məntiqi davamı idi. Müstəqilliyimiz dövründə dəqiq elmi-əsaslarla bərpa-konservasiya işləri aparılan abidələrə Şəkinin Kiş kəndindəki Alban məbədinə, Qəbələnin Nic kəndindəki məbədi, Qax rayonunun Qum kəndindəki bazilikanı, Bakının Suraxanı rayonundakı “Atəşgah” məbədinə, Şəki şəhərindəki “Şəkixanovların evi”ni və s. göstərmək olar. Bununla yanaşı aparılan bərpa işlərində bir sıra problemlər də mövcuddur. İlk növbədə tarix və mədəniyyət abidələrində tədqiqat işlərinin lazımı səviyyədə aparılması üçün elmi-tədqiqat laboratoriyasının olmaması bu problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi müvafiq beynəlxalq təşkilatlara üzv olması, qabaqcıl təcrübəyə malik ölkələrlə əməkdaşlığı bərpa-konservasiya işlərinin səviyyəsinin müəyyən qədər yüksəlməsinə, peşəkar kadrların hazırlanmasına kömək etmişdir. Ölkə rəhbərliyinin tarixi-memarlıq irsə olan diqqəti nəticəsində bərpa-konservasiya işlərinin həcmi çoxalmış, bu işlərin tələb olunan səviyyəyə çatdırılması məqsədilə elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsinin qaldırılması və kadr potensialının təkmilləşdirilməsi üçün zəmin yaranmışdır.

Azərbaycanda bərpa-konservasiya işlərinin müasir konsepsiyası adlı III fəsildə bərpa-konservasiya işlərində müasir beynəlxalq təcrübə tədqiq olunur, bir neçə abidənin bərpası və istifadəsi, həmçinin tarixi-memarlıq irsin qorunması, bərpası və istifadəsinə dair əsas təkliflər və tövsiyələr verilir.

3.1. Bərpa-konservasiya işlərində müasir beynəlxalq təcrübə. Müasir dünyada aparılan bərpa-konservasiya işləri vahid bir prinsip əsasında aparılmalıdır. 1964-cü ildə qəbul olunmuş “Venetsiya xartiyası” müasir beynəlxalq bərpa və ya konservasiya işlərinin əsasını təşkil edir. Aparılan istənilən bərpa işi zamanı abidəyə müdaxilə olduğundan, “Venetsiya xartiyası”nda göstərildiyi kimi konservasiya üsulu daha məqbul sayılır. Bu bölmədə konservasiyanın əsas üsulları göstərilir, onların əsas xüsusiyyətləri araşdırılır. Müasir bərpa metodikasında “arxeoloji bərpa” prinsipi qəbul olunur. Müasir bərpanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq olduğundan, Azərbaycanın YUNESKO-ya, İCOMOC-a, ICCROM-a, İSESKO-ya üzv olması respublikamızda beynəlxalq standartlara uyğun bərpa və ya konservasiya işlərinin aparılmasında vacib amillərdəndir.

3.2. Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin qorunması, istifadəsi və bərpasına dair təkliflər və tövsiyələr. Bu bölmədə ölkəmizin abidələrinin və onlarda aparılan işlərin ümumi vəziyyətinin tədqiqi aparılır. Respublika ərazisindəki tarixi-memarlıq irsin böyü bir qismi uzunmüddətli atmosfer təsirinin və insan fəaliyyətinin, eləcə də müharibə və hərbi münaqişələrin nəticəsində, bir qismi isə düzgün olmayan istifadə və bərpa-təmir işlərinin aparılması nəticəsində ilkin görkəmini itirmişdir. Abidələrin yaxınlığında müxtəlif tikililərin inşası, ətrafının əkin sahəsi kimi istifadəyə verilməsi də onların zədələnməsinin səbəblərindəndir. Bu halın baş verməsi abidənin qoruq zonasının təyin olunmaması ilə bağlıdır.

Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin qorunması, bərpası və istifadəsi işinin müasir standartlar səviyyəsində qurulması məqsədilə normativ-hüquqi aktların, həmçinin idarəolunma sisteminin təkmilləşdirilməsini, tarixi-memarlıq irsin siyahısının dəqiqləşdirilməsini və yeni abidələrin qeydiyyatı alınaraq siyahıya daxil edilməsini, həmçinin sərhədlərinin və qoruq zonalarının müəyyən edilməsini, pasportlarının və xəritələrinin hazırlanmasını, müasir tələblərə cavab verən məlumat bazasının yaradılmasını, multimedia və elektron müşahidə sistemlərinin tətbiqini, turizm məqsədi ilə istifadə edilməsi üçün turizm infrastrukturunun yaradılması və inkişafını, bərpa üzrə yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasını, bərpa-konservasiya işlərinə peşəkar mütəxəssislərin cəlb

edilməsini, bu işlərin aparılması üçün elmi-tədqiqat laboratoriyasının yaradılmasını, eləcə də YUNESKO və bu sahə üzrə digər beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini və abidələrin təbliği məqsədilə dərsliklərə Azərbaycan Respublikasının tarixi-memarlıq irsi haqqında geniş məlumatların salınmasını təklif edirik. Eyni zamanda işğal altında olan ərazilərdəki abidələr barədə müxtəlif mənbələrdə mövcud olan bütün materialların bir bazaya toplanmasını, onlara aid tədqiqat işlərinin aparılmasını və elmi-bərpa layihələrinin işlənməsini vacib hesab edirik.

Müəllif tərəfindən respublika ərazisindəki abidələrin bəzilərinin bərpa-konservasiyası və istifadəsi üzrə konkret təkliflər işlənmişdir.

ƏSAS NƏTİCƏLƏR

1. Avropa ölkələrində, eləcə də Rusiyada XVIII əsrdən etibarən abidələrin qorunması sahəsində mühüm addımlar atılmağa başlanmışdı. İlk dəfə Fransada 1793-cü ildə Konvent abidələrin dağıdılmasına qadağa qoyan dekret dərc edərək abidələrin qorunması üzrə xüsusi komissiya yaradıldı. XIX əsrin sonlarından və XX əsrin əvvəllərindən etibarən əsaslı elmi-tədqiqatlara əsaslanan “arxeoloji bərpa” nəzəriyyəsinin əsası qoyuldu.

2. “Arxeoloji bərpa”nın təkzibolunmaz əsas prinsipləri tarixi abidələr üzrə mütəxəssislərin 1964-cü ildə Venesiyada keçirilmiş II beynəlxalq konqresin qərarları ilə təsdiqləndi. Bu qərar “Venetsiya Xartiyası” adlandırıldı.

3. Azərbaycanın tanınmış memarı Z.Əhmədbəyov Ö.Abuyevlə birlikdə “Müsəlman İrsinin Abidələrinin Sevnələri və Qoruyucuları Cəmiyyəti”ni yaratmaqla Azərbaycanda tarixi-memarlıq irsin qorunmasına elmi baxışın formalaşmasının əsasını qoydular. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının 24 may 1920-ci il tarixli Kollegiya Qərarına əsasən “Abidələrin mühafizəsi” yarımşöbəsi, 1927-ci ildə “Azərbaycan asari-ətiqələri, incəsənət və təbiət abidələrinin mühafizəsi komitə”si (Azkomstaris), 1929-cu ildə Azərbaycan MİK yanında “Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu”, 1936-cı ildə isə SSRİ EA Azərbaycan filialının tərkibində “Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu”, nəhayət 1945-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində “Memarlıq və İncəsənət İnstitutu” yaradıldı. 1952-ci ildə “Xüsusi Elmi-Bərpa İstehsalat Emalatxanası”nın yaradılması bu işlərin məntiqi davamı idi.

Azərbaycanda aparılan bərpa-konservasiya işlərinin tarixini özünə-məxsusluğuna görə 4 dövrə bölmək olar.

4. Birinci dövr - XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycanda mövcud olan abidələrin elmi cəhətdən öyrənilməsi və respublika ərazisində arxeoloji qazıntılara başlanılması ilə bağlıdır. İlk qazıntı işləri əsasən xaricdən gələn mütəxəssislər tərəfindən aparılmışdır. Bu dövrdə qazıntı işləri əsasən kəşfiyyat xarakteri daşıyırdı. XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində mühüm tarixi və memarlıq əhəmiyyətinə malik olan binalarda əsaslı elmi tədqiqat işləri aparılmadan təmir və yenidənqurma işləri aparılırdı.

5. İkinci dövr - 1920-1952-ci illəri əhatə etməklə Azərbaycan ərazisində tarixi-memarlıq irsin öyrənilməsi və bərpası sahəsində mühüm mərhələdir. Bu dövrdə Azərbaycanın qədim tarixinin və abidələrinin öyrənilməsinin formalaşmasında xaricdən dəvət olunmuş alim və mütəxəssislərlə yanaşı Azərbaycanın mütəxəssisləri də iştirak etmişlər. Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində uzaq keçmiş və ilkin orta əsrlərin yerli yazılı qaynaqları az olduğundan, bu araşdırmaların əsasən arxeoloji istiqamətdə aparılması daha məqsədəuyğun sayılırdı. Mühüm tarixi və memarlıq əhəmiyyətinə malik olan tikililər də bu dövrlərdə tədqiq olunmağa, qeydiyyatla götürülməyə başladı. Bu dövrdə əsaslı tədqiqat işlərinə əsaslanan bərpa işləri aparılmasa da, abidələrin ərazisi təmizlənir, möhkəmləndirmə və cüzi bərpa-təmir işləri aparılırdı.

6. Üçüncü dövr-1952-ci ildə “Xüsusi Elmi-Bərpa İstehsalat Emalatxanası” yaradılmaqla Azərbaycanda elmi tədqiqat işlərinə əsasən bərpa işlərinə başlanıldı. Əvvəllər tədqiq olunmuş abidələrdə elmi-bərpa layihələri daha dəqiq hazırlanmaqla bərpa işləri yerinə yetirilirdi. Bu müddətdə bərpa, təmir və yenidənqurma işləri böyük miqyasda həyata keçirilmişdir. 850-dən çox abidədə elmi tədqiqat işləri aparılmış, bəzilərində isə bərpa, konservasiya işləri yerinə yetirilmişdir. Bu dövrün ilk illərində aparılan işlərin çoxunu abidələrin qorunması baxımından yüksək dəyərləndirsək də, bərpa işlərinin ümumi səviyyəsi yüksək deyildi. 1970-80-ci illərdə milli kadrların çoxalması, bərpa işlərində müəyyən təcrübənin əldə olunması tədqiqat və bərpa işlərinin səviyyəsinin qalxmasına kömək etdi.

7. Dördüncü dövrü əhatə edən Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə əsas bərpa işləri 2000-ci ildən sonraya aiddir. Bu müddətdə 50-yə yaxın tarix və mədəniyyət abidəsində bərpa-konservasiya işləri aparılmışdır. Ölkə rəhbərliyinin tarixi-memarlıq irsə olan diqqəti nəticəsində bərpa-konservasiya işlərinin həcmi çoxalmış, bu işlərin tələb olunan səviyyəyə çatdırılması məqsədilə elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsinin qaldırılması və kadr potensialının təkmilləşdirilməsi üçün zəmin yaranmışdır.

8. Tarixi-memarlıq irsə xarici müdaxilənin qarşısının alınması məqsədilə onların qoruy və tikintinin tənzimləmə zonaları təyin olunmalı, abidələrdə aparılan hər bir iş üzrə layihə sənədləri hazırlanmalı və müvafiq təşkilatlarla razılaşdırılmalıdır.

9. Son zamanlarda hazırlanan elmi-layihə sənədlərinin özəlliklərindən biri geniş elmi-tədqiqat işlərinin aparılması ilə yanaşı abidənin istifadəsinə uyğunlaşması vacib şərtlərdəndir. Əhalinin və xarici turistlərin abidəni seyr edərkən onların normal dincəlməsi üçün abidəyə gələn yolların düzəldilməsi, ətrafının abadlaşdırılması, insanlar üçün lazım olan kiçik məkanları nəzərə alan bir vəziyyət planının tərtibatı və onun həyata keçirilməsi qoyulan məsələlərdən ən vacibdir. Müstəqilliyimiz dövründə respublikamızın beynəlxalq təşkilatlarla, həmçinin qabaqcıl bərpa təcrübəsinə malik ölkələrlə əməkdaşlığı bərpa işlərinin yüksək səviyyədə aparılmasının əsas arqumentlərindən biridir. Lakin bununla belə problemlər də mövcuddur. İlk növbədə tarix və mədəniyyət abidələrində tədqiqat işlərinin aparılması üçün elmi-tədqiqat laboratoriyasının yaradılması, oraya uyğun bilik səviyyəsi olan mütəxəssislərin cəlb olunması bərpa işlərinin beynəlxalq normalara və dərin elmi əsaslara əsasən aparılması üçün əsas şərtidir. AzMİU-nin memarlıq fakültəsində hazırlanan bərpa üzrə mütəxəssislərin potensialı müəyyən səviyyədə bu məsələni aradan qaldıra biləcəkdir.

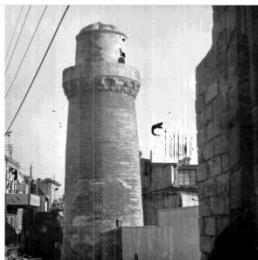
10. Azərbaycanda bərpa-konservasiya işlərinin aparılması zamanı müasir beynəlxalq prinsiplərin yer aldığı “Venetsiya xartiyası” əsas götürülməlidir. Mövcud abidənin bərpası və ya istifadəyə uyğunlaşdırılması zamanı abidənin memarlıq və tarixi görkəminə mümkün qədər müdaxilə olunmasına imkan verilməməlidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə” Dövlət Proqramının təsdiq olunması haqqında 27 dekabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı tarixi-memarlıq irsimizin qorunması, bərpa-konservasiyası ilə bağlı işlərin perspektiv inkişafına yol göstərən bir sənəddir.

DƏRC OLUNMUŞ ELMİ ƏSƏRLƏRİN VƏ TƏDRİS- METODİKİ İŞLƏRİN SİYAHISI

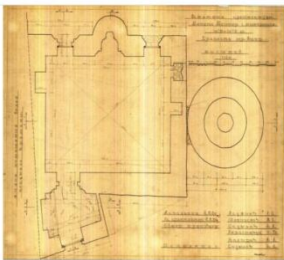
1. Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında / 23 aprel “Ümumdünya Kitab və Müəlliflik Hüququ Günü” və 26 aprel “Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü”nə həsr edilmiş “Əqli mülkiyyət və mədəni irsin qorunması” mövzusunda Dəyirmi masa. Bakı: 2006
2. Реставрация памятников в Азербайджане// Gürcüstan Dövlət Teatr, Musiqi, Kino və Xoreoqrafiya Muzeyinin təşkilatçılığı, Gürcüstan Mədəniyyət və Abidələrin Mühafizəsi Nazirliyinin və David Ağmaşenebeli adına Gürcüstan Universitetinin dəstəyi ilə Bərpaçıların beynəlxalq konfransı. International Conferense of Restorers, Tbilisi, 2012, s. 79-80
3. Memarlıq abidələrinin bərpası, mühafizəsi və səmərəli idarə edilməsi / Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti “Qafqaz Albaniyasının memarlıq irsi” Elmi-praktik konfrans. Bakı: 2013
4. Salyan şəhərindəki Cümə məscidinin bərpa məsələləri // Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası, Memarlıq, Şəhərsalma tarixi və bərpası, Toplu № 2(6), Bakı, 2013, s. 77-90
5. Комплекс Насими в городе Алеппо Сирийской Арабской Республики // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. Elmi əsərlər, № 2, Bakı, 2013, s. 3-8
6. Приспособление памятников архитектуры после реставрации (на примере нескольких проектов последних лет в Азербайджане) // Известия, Казанского Государственного Архитектурно-Строительного Университета. г.Казань, 2015, № 1(31), с. 18-25
7. Реставрация храмового комплекса «Атешгях» в поселке Сураханы города Баку // Московский Архитектурный Институт. Архитектура и современные информационные технологии. Москва, 2014, №4(29), с.1-13
8. “Azərbərpə” Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutunun memarlıq və arxeoloji irsin bərpası və qorunması üzrə layihə işləri / Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Azərbaycan Memarlar İttifaqı, Tarixi və mədəni irsin mühafizəsi və istifadəsi problemləri Elmi-praktiki konfrans. Bakı: 2014
9. Azərbaycanın müstəqillik dövründə aparılan bərpa işləri barədə // Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası, Memarlıq, Şəhərsalma tarixi və bərpası, Toplu № 2(8), Bakı, 2014, s.38-44

10. Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş alban memarlığına aid olan abidələrdə elmi-tədqiqat işlərinin sürətləndirilməsi layihəsi / Qafqaz Albaniyasının tarixi və mədəni irsi İnsan hüquqları kontekstində Beynəlxalq Konfransın Tezislər Toplusu, Bakı, 2014, s. 164-165.
11. Azərbaycan Respublikası ərazisində abidələrin istifadəsi problemləri / 18 aprel-Beynəlxalq abidələr gününə həsr edilmiş “Memarlıq irsinin qorunması və istifadəsi problemləri” Respublika elmi-praktiki konfrans. Bakı: 2015
12. Azərbaycan ərazisində abidələrin bərpası və istifadəsi // Qobustan. Sənət toplusu. 2015, №3, s.61-63.
13. Azərbaycanda aparılan müasir bərpa-konservasiya işlərinin metodikası / İtaliya Respublikasının Florensiya şəhərində Romualdo Del Bianco Fondunun təşkilatçılığı ilə “Türk ölkələri memarlığının öyrənilməsi və qorunması” adlı Beynəlxalq Konfrans. Florensiya: 2015
14. О Реставрационных работах, проведенных в Азербайджане после обретения независимости // Кыргызско-Российский Славянский Университет, факультет Архитектуры, Дизайна и Строительства. Архитектура, Дизайн и строительство в горных условиях. Труды международной научно-практической конференции 22-25 ноября 2014 г., г. Бишкек. Бишкек: Айат, 2015, с. 7-10.
15. Azərbaycanın Şamaxı şəhərində Cümə məscidi // Şərq ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası. Memarlıq, Şəhərsalma tarixi və bərpası, Toplu №1(1), Bakı, 2016, s. 79-89.
16. Gədəbəy memarlıq abidələrinin turizm infrastrukturunda istifadəsi və mühafizəsi / Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, “Kurortların, istirahət zonalarının və turizm yerlərinin memarlığı və şəhərsalma inkişafı” adlı Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2016, s.140-145.
17. Şəki şəhərinin tarixi hissəsinin qorunması problemləri / “Azərbaycan memarlıq irsinin qorunması və istifadəsi” Respublika elmi- praktiki konfrans. Bakı: 2016

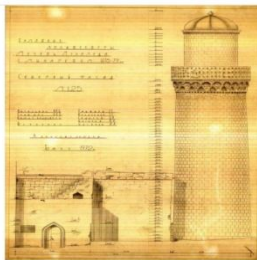
AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

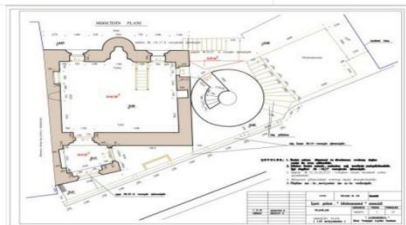
1

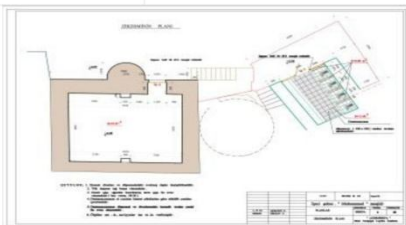
2

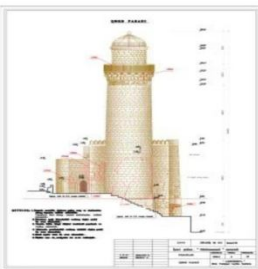
3

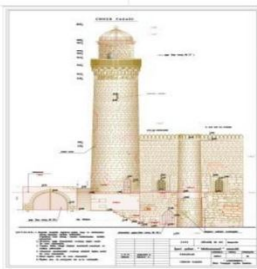
4

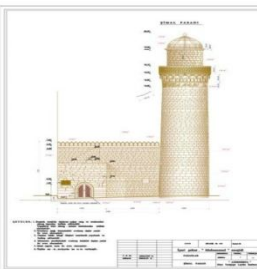
5

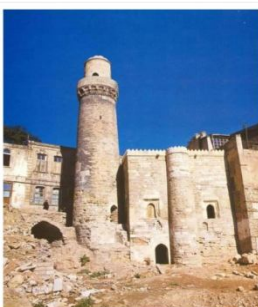
6

7

8

9

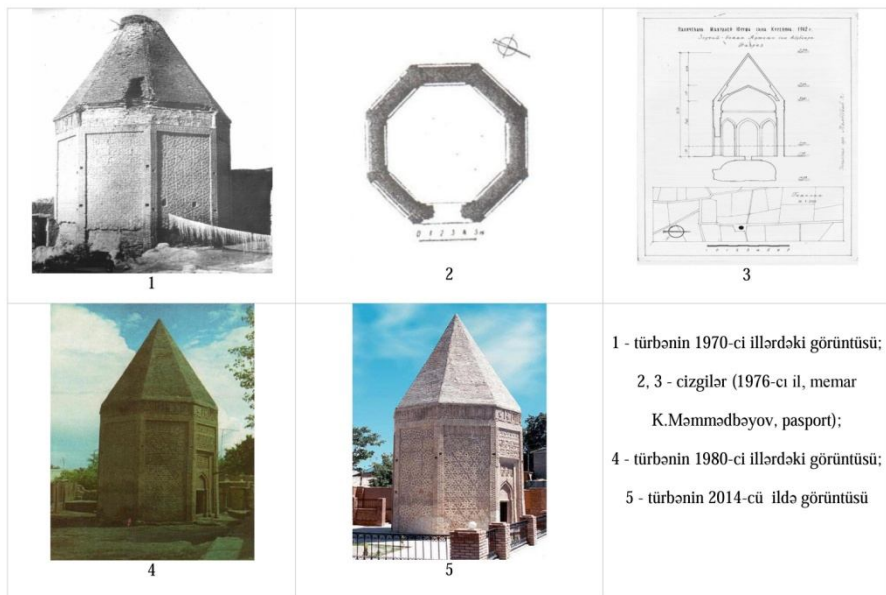

10

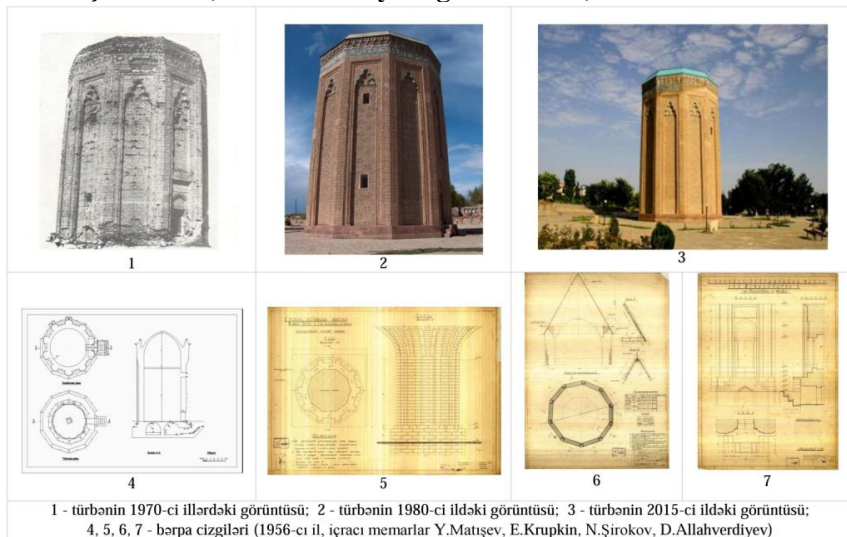
1 - məscidin 1970-ci ildəki
görüntüsü; 2,3 - bərpa cizgiləri
(1972-ci il, icraçı memarlar
B.Sadixov, T.Bağirova)
4,5,6,7,8 - bərpa cizgiləri
(2008-ci il, Layihənin rəhbəri
C.Qiyasi, baş memar C.Qədirlı,
icraçı memarlar N.Musayev,
X.Xəlilov); 9 - abidənin 2008-ci
ildəki görüntüsü; 10 - abidənin
2012-ci ildəki görüntüsü
(bərpadən sonra)

Bakı şəhəri, “Məhəmməd” məscidi (1078-1079-cu illər)

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

Naxçıvan MR, “Yusif Kuseyir oğlu” türbəsi, 1161-1162-ci illər

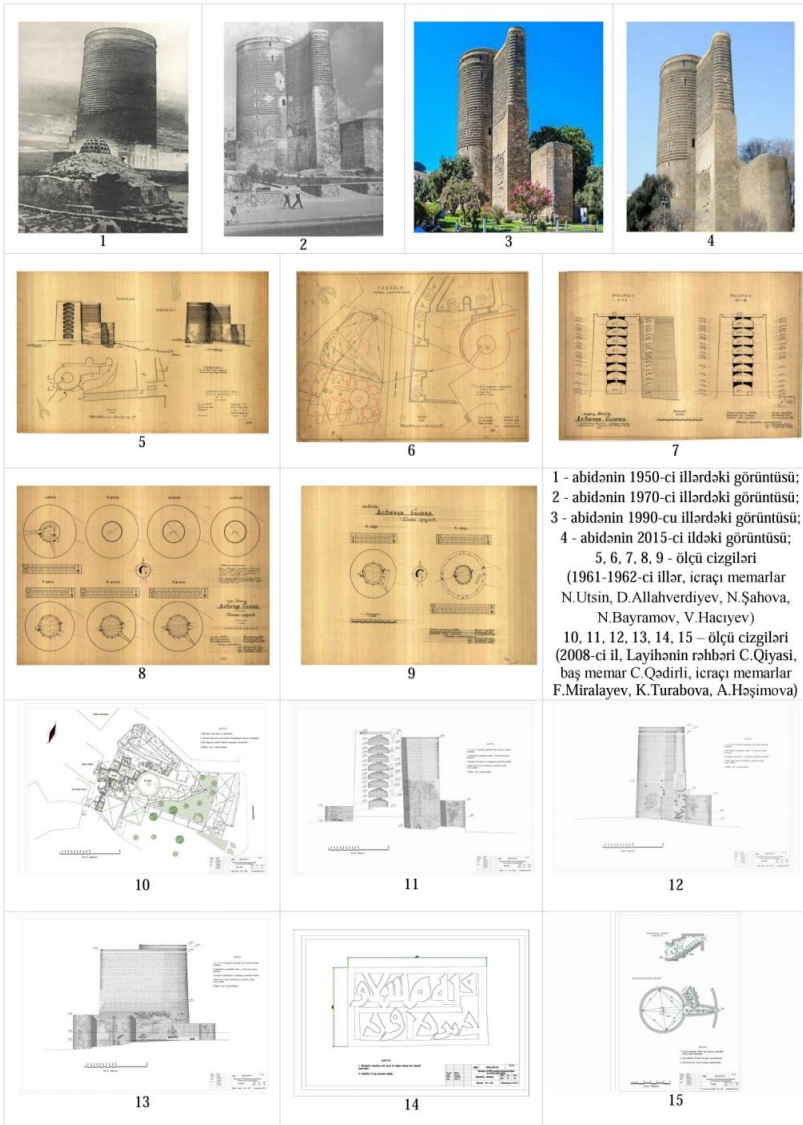
Naxçıvan MR, “Mömünə Xatun” türbəsi, 1186-cı il

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

Bərdə şəhəri, “Allah-Allah” türbəsi (1322-ci il)

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

Bakı şəhəri, Qız qalası

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

Şəki rayonu, Kiş kəndi, Məbəd (I-V əsrlər)

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

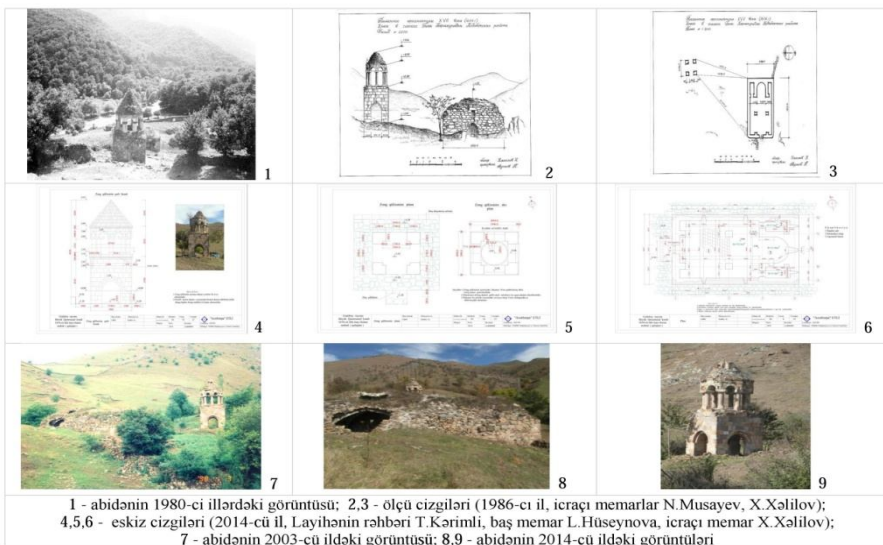
Şəki rayonu, Şəkixanovların evi (XVIII əsr)

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN TARİXİ

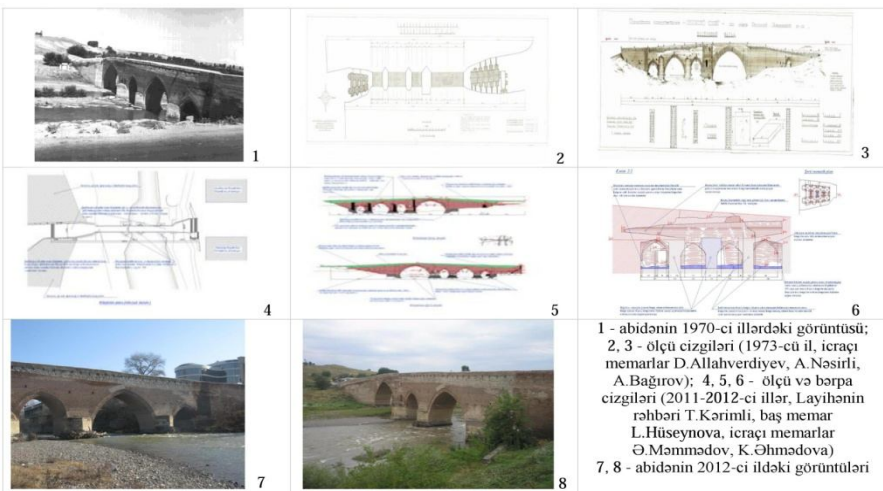

Bakı şəhəri, Suraxanı qəsəbəsi, “Atəşgah” məbəd kompleksi (XVIII əsr)

AZƏRBAYCANDA BƏRPA-KONSERVASIYA İŞLƏRİNİN MÜASİR KONSEPSİYASI

Gədəbəy rayonu, Böyük Qaramuradlı kəndi, Məbəd (XIII-XVII əsrlər)

Qazax rayonu, “Sınıq” körpü (XII əsr)

**ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕСТАВРАЦИОННО-
КОНСЕРВАЦИОННЫХ РАБОТ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена анализу работ по изучению, реставрации и консервации памятников историко-архитектурного наследия, сохранившегося на территории современного Азербайджана, исследованию их нынешнего состояния, а также определению мероприятий, необходимых для их последующей охраны, реставрации и использования. Работа состоит из введения, трех глав, выводов по главам, общих выводов, списка использованной литературы и иллюстраций.

В первой главе **«Формирование современного научного подхода к охране историко-архитектурного наследия в Азербайджане»** освещается процесс формирования современных принципов реставрации, а также этапы становления научных взглядов на охрану историко-архитектурного наследия Азербайджана.

Во второй главе **«История реставрационно-консервационных работ в Азербайджане»** исследуется история работ по изучению, реставрации и консервации сохранившегося историко-архитектурного наследия Азербайджана, начиная с XIX века. Работы, проведенные в этот период подразделены в работе на исторические периоды: с возникновения Азербайджанской ССР и до 1920 года, с 1920 года до времени создания Специальной Научно-Реставрационной Производственной Мастерской в 1952 году, с 1952 года до периода независимости Азербайджана, и период независимости Азербайджана. По результатам исследования, проведенного в данной главе, подводится итог и дается анализ работ по каждому историческому периоду.

Третья глава **«Современная концепция реставрационно-консервационных работ в Азербайджане»** посвящена исследованию основных современных принципов проведения реставрационно-консервационных работ, принятых в международной практике. На основе проведенного анализа нынешнего состояния охраны, реставрации и использования памятников в Азербайджане даются рекомендации по реставрации и использованию некоторых важных

памятников, а также предложения по проведению этих работ в соответствии с современными международными стандартами по охране, реставрации и использованию историко-архитектурного наследия.

HISTORY AND PROSPECTS OF RESTORATION AND CONSERVATION WORKS IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The thesis is devoted to the analysis of works on the study, restoration and conservation of monuments of the historical and architectural heritage preserved in the territory of modern Azerbaijan, the study of their current state, as well as the identification of measures necessary for their subsequent protection, restoration and use. The work consists of an introduction, three chapters, conclusions on chapters, general conclusions, a list of used literature and illustrations.

The first chapter "**Formation of a modern scientific approach to the protection of historical and architectural heritage in Azerbaijan**" highlights the process of the formation of modern principles of restoration, as well as the stages of the formation of scientific views on the protection of the historical and architectural heritage of Azerbaijan.

In the second chapter, "**The history of restoration and conservation works in Azerbaijan**", author study the history of works on the research, restoration and conservation of the preserved historical and architectural heritage of Azerbaijan has been started since the 19th century. The works carried out during this period are subdivided into several historical periods: from the formation of the Azerbaijan SSR up to 1920, from 1920 until the creation of the Special Scientific and Restoration Production Studio in 1952, from 1952 to the period of Azerbaijan's independence, and the period of Azerbaijan's independence. Summary and an analysis of the work for each historical period is given based on the results of the research conducted in this chapter.

The third chapter "**The modern concept of restorative and conservation work in Azerbaijan**" is devoted to the study of the main modern principles of restoration and conservation works adopted in international practice. There are recommendations for the restoration and use of some important monuments, as well as proposals for carrying out these works in accordance with modern international standards for the protection, restoration and use of historical and architectural heritage were given in this chapter based on the analysis of the current state of conservation, restoration and use of monuments in Azerbaijan.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ТЕЛЬМАН НАДЖАФ оглу КЕРИМЛИ

**ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕСТАВРАЦИОННО-
КОНСЕРВАЦИОННЫХ РАБОТ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

**Специальность: “6401.01” - «История и теория архитектуры,
реставрация и реконструкция памятников»**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по архитектуре**

БАКУ – 2017

